

Przewodnik po dawnych obiektach przemysłowych Grudziądza

Do połowy XIX wieku Grudziądz był miastem, w którym gospodarka skoncentrowana była głównie na przetwórstwie rolno-spożywczym. Dużą rolę odgrywało w nim również rzemiosło, miasto nie posiadało natomiast praktycznie przemysłu. Do ważniejszych zakładów należała wytwórnia tytoniu Grunenberga, uruchomiona w 1806 r., cegielnia (1822 r.) oraz wytwórnia powozów W. Spaenkego, założona przy dzisiejszej ulicy Focha w 1838 roku. Dopiero rozwój nowoczesnych środków komunikacji, duży napływ wojska i urzędników pruskich spowodował, że kilkadziesiąt lat później miasto stało się ostoją przemysłu na Pomorzu. Z tego też powodu Grudziądz został wybrany jako miejsce organizacji wystaw przemysłowych (m.in. w 1872, 1885 oraz 1896 r.), z których największą była I Pomorska Wystawa Przemysłu i Rolnictwa – jej uroczystego otwarcia dokonał prezydent Wojciechowski w 1925 roku. W jednej z publikacji z 1929 roku możemy wyczytać, że Grudziądz był najbardziej uprzemysłowionym miastem na całym Pomorzu.

01

Rozwój miasta następował w kierunku południowym, stąd wycieczkę po zabytkach przemysłowych rozpoczynamy na skrzyżowaniu ulic Chełmińskiej i Narutowicza, dokąd bez problemu dostrzemy komunikacją miejską. W roku 1885 powstała w tym miejscu **Rzeźnia Miejska (01)**, wielokrotnie rozbudowywana i modernizowana, której produkty były eksportowane niemalże do całej Europy, a nawet Ameryki Północnej. Do dnia dzisiejszego przetrwały wszystkie dziewiętnastowieczne zabudowania, m.in. dom mieszkalny z 1897 roku, szlamiarnia (1899), hale uboju (1875-1914), rzeźnia sanitarna (1895) oraz budynek portierni z 1908 roku. Obecnie teren po zakładach mięsnych znajduje się w rękach prywatnych, stąd obiekty można obejrzeć wyłącznie z ulicy. Inwestor planuje budowę w tym miejscu rodzinnego centrum rozrywki, które w bryły nowych obiektów będzie miało wkomponowaną zabytkową substancję. Kontynuujemy spacer ulicą Chełmińską w kierunku wiaduktu.

02

Przechodząc przez wiadukt, po lewej stronie, w miejscu dzisiejszego centrum handlowego, znajdował się dużej wielkości tartak przylegający do istniejącego do dziś **portu Schulza (02)**, do którego drewno dostarczano rzeką. Po likwidacji tartaku, w 1973 roku zbudowano w tym miejscu kilkupiętrową halę produkcyjną dla rozwijającej się Fabryki Maszyn Rolniczych

UNIA. Ostatecznie miejsce hali zajęły gmach centrum handlowego ALFA, oddany do użytku w marcu 2012 roku. Po prawej stronie ulicy Chełmińskiej, przed skrzyżowaniem z ulicą Włodka, mijamy charakterystyczne mury budynku słynnej **fabryki maszyn rolniczych Augusta Ventzkiego (03)**. Zbudowany w 1906 roku gmach pełnił rolę fabrycznej kuźni, stąd nazwa obecnego obiektu handlowego funkcjonującego w tym budynku – „Stara Kuźnia”. Budynek od strony ulicy Chełmińskiej składa się z 5 przęseł, z okrągłymi blendami i schodkowymi szczytami. Zakład Ventzkiego powstał w 1882 roku jako mały warsztat utalentowanego inżyniera i konstruktora. Już w pierwszym roku działalności Ventzki wyprodukował kultowy pług dwuskbowy, ale to zwycięstwo jednoskbowego pługu kolejnego w konkursie orki w Rothehaus w Westfalii otworzyło grudziądzkiemu przedsiębiorcy europejskie rynki zbytu. Po przeobrażeniach politycznych zakład zmienił nazwę na „Unia – Fabryka Maszyn Rolniczych”. Powojenna produkcja wyspecjalizowana była w zakresie glebogryzarek, kultywatorów, agregatów do uprawy przedsiębnej i pługów. W 1973 roku firma stała się przedsiębiorstwem wielozakładowym i przyjęła nazwę „Agromet – Unia” Fabryka Maszyn Rolniczych. Zakład w takim kształcie nie podołał transformacji ustrojowej i od 1995 roku znajduje się w rękach prywatnych, kontynuując produkcję w Mniszku – przemysłowej dzielnicy Grudziądza.

03

Warto wejść do Starej Kuźni, by w przedsiönku zobaczyć grafikę przedstawiającą rozlokowanie poszczególnych obiektów fabryki Ventzkiego (04). Tuż za kuźnią możemy zobaczyć odrestaurowaną **wieżę ciśnieni** z 1906 r., obecnie obiekt mieszkalny.

04

Z ulicy Włodka kierujemy się w lewo, w ulicę Hallera, która tuż za stacją benzynową zmienia nazwę na Marsz. Ferdynanda Focha. W podwórzu kamienicy pod numerem Focha 24 (05) istniała przez wiele lat **fabryka powozów** otwarta w 1875 roku, należąca do Karla Domkego. W wykuszu sąsiedniej kamienicy ustawiono nawet prawdziwy powóz, tworząc tym samym pierwszy w Grudziądzu profesjonalny salon dealerski pojazdów. Idziemy w kierunku alei 23 Stycznia.

05

W narożnym budynku przy skrzyżowaniu ulicy Focha z aleją 23 Stycznia działała w dwudziestoleciu międzywojennym >>

U progu XIX stulecia Grudziądz był typowym zapleczem obsługującym region o rolniczym charakterze – stąd dominującą gałęzią przemysłu było przetwórstwo rolno-spożywcze. Impulsem do rozwoju przemysłu stało się wdrożenie do produkcji maszyny parowej, a później elektrycznej oraz budowa kolei oraz stałego mostu przez Wisłę. Rozbudowa twierdzy Grudziądz z ogromnym zapleczem koszarowym stała się niezaprzeczalnym bodźcem do rozwoju zakładów i manufaktur produkujących na potrzeby wojska. W efekcie przemysł grudziądzki dał światu rewolucyjny pług jednoskbowy z fabryki Ventzkiego, wanny, westfalki i pompy od Herzfelda&Victoriusa czy nagradzane na międzynarodowych wystawach wódki i likiery z fabryki Alojzego Ruchniewiczza.

#6

David
Schaeuwald

Michał
Czapka

Fot. M. Nasieniewski

Wydawca:
© Miejski
Ośrodek Rekreacji
i Wypoczynku
ul. Za Basenem 2
86-300 Grudziądz
www.moriw.pl

Informacja Turystyczna
Rynek 3-5, 86-300 Grudziądz
tel./fax 56 46 123 18, e-mail: it@gdz.pl

www.it.gdz.pl

GRUDZIĄDZ

ŚLADAMI GRUDZIĄDZKIEGO PRZEMYSŁU

>> **fabryka zabawek Lalpol**. Jeśli wierzyć reklamom z tamtego okresu, była to jedyna w tej branży fabryka w Polsce. Lalpol słynął też z produkcji manekinów wykonanych tak dokładnie, że trudno je było odróżnić od żywego człowieka.

06

Przechodzimy na drugą stronę ulicy Focha, gdzie górują zabudowania zakładu **Ocetix (06)**, produkującego majonez, ocet i musztardę. Do 1946 roku obiekty te zajmował browar Sommera, założony w 1872 roku i wytwarzający 15 tys. hektolitrowych piwa rocznie. Po wojnie, w 1948 roku zakład przekształcono na Wytwórnę Octu Spirytusowego. Od 1968 roku produkuje się tu kultowy w tej części Polski majonez „Pomorski”. Kontynuujemy spacer ulicą Rapackiego.

07

Tuż obok Ocetixu wznoszą się budynki dawnej **mleczarni parowej (07)**, założonej przez Fritza Rohdego w 1888 roku, niezwykle nowoczesnej jak na owe czasy. Na szczególną uwagę zasługuje dawny budynek administracyjny mleczarni – dwukondygnacyjny, zbudowany z cegły, z użyciem barwnego klinkieru (08). Obecnie mieści się tu m.in. sklep firmowy Grudziądzkiej Spółdzielni Mleczarskiej, w którym warto zakupić specjał regionalny – serrek homogenizowany.

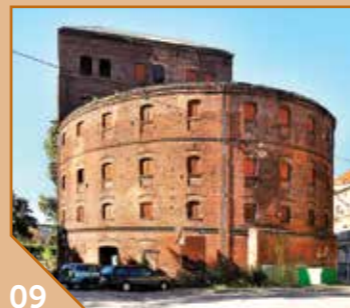

08

Będąc na ulicy Rapackiego warto wspomnieć o zakładach funkcjonujących tu dawniej, a po których nie ma już śladu. Jednym z nich były **Pomorskie Zakłady Ceramiczne Maxa Falcka**, od 1889 roku kontynuujące tradycję cegielniane w tym miejscu (dawne wyrobisko gliny znajdowało się dokładnie w miejscu dzisiejszego Stadionu Centralnego). W szczytowym okresie zakłady Falcka produkowały 6 milionów cegieł. Tuż obok położona była **fabryka papy dachowej Ventzke & Duday**. W miejscu tych zakładów produkujących materiały budowlane po 1945 roku wyrosły budynek i hale produkcyjne największej w Polsce **fabryki przemysłu gumowego**, słynnej „PePeGe”, której założycielem w 1923 roku był Samuel Halperin. Po wojnie zakład upaństwowiono i zmieniono nazwę na „Stomil Grudziądz”. Zarówno w okresie międzywojnia, jak i w czasach realnego socjalizmu, firma produkowała praktycznie wszystkie możliwe wyroby z gumy: od trampki i kaloszy zaczynając, na pontonach i tratwach ratunkowych kończąc. Główne wejście do zakładu przed II wojną światową prowadziło właśnie

od ulicy Rapackiego. Wracamy do alei 23 Stycznia.

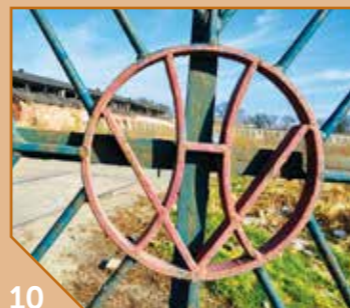
Po prawej stronie plant na alejach 23 Stycznia, nad zabytkowym kanałem Trynka wznosi się potężny, czterokondygnacyjny gmach **Młyna Górnego (09)**. W tym miejscu Młyny wodne wznosiły się już od czasów średniowiecznych. Młyn Góry obecny kształt zyskał na początku XX wieku.

09

W miejscu dzisiejszego traktu spacerowego wzdłuż alei 23 Stycznia istniały do 1945 roku masywne kamienice, kryjące w swoich podwórzach niewielkie, aczkolwiek liczne zakłady i fabryczki. Niestety cała północna pierzeja oraz znaczna część pierzei południowej zostały wysadzone w powietrze przez Niemców w lutym 1945 roku, w trakcie desperackiej obrony Grudziądza przed nacierającymi oddziałami wojsk radzieckich.

Idąc aleją 23 Stycznia na zachód, w stronę Wisły, dochodzimy do posesji o numerze 26, gdzie mieściła się znana na całym świecie **fabryka „Herzfeld & Victorius” (10)**, założona przez Josepha Herzfelda i Carla Victoriusa w 1862 roku. Odlewnia była pierwszym największym zakładem, który powstał w Grudziądzu i przez szereg lat był jednym z największych w mieście. Zapotrzebowanie na ich produkty było tak duże, że w 1886 r. uruchomiono na terenie fabryki jedyną w Prusach Wschodnich emaliernię, a część produkcji trzeba było przenieść do wybudowanej w 1911 roku filii w pobliskim Mniszku. Obecnie cały zakład tam właśnie funkcjonuje. Do dziś zachowało się kilka zabytkowych budynków HV, m.in. hala zbudowana z cegły z lat 1862-69, w stanie ruiny (11). Biurowiec fabryki, pierwotnie niezwyklej architektury, a zniszczony podczas II wojny światowej, został w ostatnich latach ponownie przebudowany (obecny biurowiec Forum) i tylko od podwórza możemy zobaczyć relikty dawnej świetności tego gmachu.

10

11

Kilka kamienic dalej, przy skrzyżowaniu ulicy Rybackiej (12), mieściła się **wytwórnia szczotek Vogesa**, znana ze swych wyrobów w całych Niemczech. Jej największy rozkwit przypada na II połowę XIX wieku.

Skręcamy z alei 23 Stycznia w prawo, w ulicę Klasztorną, by po przekroczeniu mostu nad dawną fosą średniowiecznego miasta dotrzeć do **kamienicy Caritasu (13)**. W budynku tym w okresie II RP funkcjonowały warsztaty elektrotechniczne Józefa Kręckiego, jedne z kilku na Pomorzu, gdzie budowano i naprawiano urządzenia elektryczne. Sama fabryka Kręckiego mieściła się na północy miasta – w dzielnicy Tarpno.

13

Kierujemy się wzdłuż torów tramwajowych i docieramy do ulicy Szewskiej. W kamienicy pod numerem 14 (z wejściem od ulicy Pańskiej) mieściła się przed wojną **fabryka octu Józefa Mazura (14)** – nie tylko fabrykanta, ale też posła na sejm II RP dwóch kadencji. Tradycje fabryki Mazura kultywowane są do dziś przez firmę Ocetix. Obecnie budynek zajmuje apteka.

14

W podwórzu sąsiedniej kamienicy, zamykającej kwartał ulic Szewskiej, Poprzecznej i Pańskiej, znajdowała się słynna w całej Polsce i największa na Pomorzu **wytwórnia wódek i likierów Alojzego Ruchniewicza**. Ten honorowy obywatel Grudziądza, mianowany w 1937 r. rycerzem papieskim św. Sylwestra przez samego Piusa XI, za swoje wyroby zdobył w 1896 roku złoty medal podczas Międzynarodowych Targów w Brukseli. Warto podejść do restauracji chińskiej znajdującej się w piwnicy kamienicy na rogu Szewskiej i Poprzecznej – nad wejściem zobaczymy ozdobny kafel (15) przedstawiający karczmarza degustującego trunki wyprodukowane w fabryce Ruchniewicza – w tej kamienicy mieścił się fabryczny skład wyrobów gotowych.

15

Kierujemy się prosto do **Rynku Głównego (16)**, gdzie od czasów średniowiecza do XVIII wieku koncentrowało się życie gospodarcze miasta. Wówczas to tu miejscowi

12

rzemieślnicy mieli prawo sprzedawać swoje wyroby. Podążamy torem tramwaju i dochodzimy do ulicy Starej.

W miejscu dzisiejszej kamienicy przy ul. **Starej 22 (17)**, Carl Rothe uruchomił w 1826 roku pierwszy w Grudziądzu zakład drukarski, a wkrótce potem księgarnię. W tym też roku wyszedł pierwszy numer gazety „Der Gesellige”, wydawanej nieprzerwanie do 1945 roku.

17

W dużym gmachu przy skrzyżowaniu ulicy Wybickiego i Sikorskiego, w miejscu dzisiejszej siedziby Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (18), mieściła się w okresie dwudziestolecia międzywojennego **największa fabryka mebli w mieście, pod nazwą „Strug”**. Jej wyroby były cenione w całej Polsce, czego dowodem jest wyposażenie meblami tej grudziądzkiej firmy m.in. Starego Domu Poselskiego przy Sejmie w Warszawie. Skręcamy w ulicę Sikorskiego.

18

W dole ulicy Sikorskiego, po lewej stronie dostrzeżemy **pozostałości po największym browarze (19)** działającym w mieście. Założony w 1850 roku jako Browar Urzędowy, już rok później przeszedł w ręce prywatne stanowiąc część sporej wielkości majątku ziemskiego Kuntersztyn. Rozbudowany w 1876 roku na potrzeby produkcji przemysłowej, otrzymał nazwę „Browar Kuntersztyn”. Dwadzieścia lat później browar przekształcono w spółkę akcyjną, która produkowała piwo nieprzerwanie do 1945 roku. Uruchomiony ponownie w 1946 roku działał z przerwami do 2008 roku. Obecnie część budynków z XX wieku została rozebrana, a pozostałe obiekty, w tym dawna słodownia ze spichlerzem z 1865 roku oraz kotłownia z kominem, maszynownia i budynek stacji uzdatniania wody z 1882 roku mają zostać wkomponowane w bryłę projektowanego w tym miejscu obiektu handlowego.

19

16

Koniec spaceru